

"ŠIROKA STRANA MOJA RODNAJA" **Spomenici sovjetskim vojnicima podizani u Srbiji 1944–1954**

APSTRAKT: Tekst analizira praksu podizanja spomenika crvenoarmejcima poginulim na teritoriji Beograda i okoline u borbama 1944. ukazujući na načine „uprostoravanja” ideologije preko niza svečanosti i komemoracija održavanih oko ovih spomenika.

U časopisu *Jugoslavija – SSSR* februara 1946, objavljene su priče Isidore Sekulić „Zapis iz rata, krasnoarmejci nam ulaze u kuću” i Stevana Jakovljevića, „Crvenoarmejci dolaze”.¹ Iz današnje perspetive naslovi ovih tekstova mogu da deluju intrigantno, jer kao da nose prigušenu zabrinutost i izražavaju potiskivana osećanja nelagode u kontaktu sa vojnicima, koji jesu percipirani kao oslobodioci, ali su i dalje ostali stranci. Međutim, sadržaj priča je topao i emotivan, u potpunosti afirmativan i pun razumevanja za težinu uloge koja je Crvenoj Armiji pripala u borbi protiv nacizma i oslobođenju Jugoslavije.² Na ovaj

---

¹ *Jugoslavija – SSSR*, broj 4, februar 1946

² Prvi spomenik ruskim vojnicima podignut je u Srbiji još 1880, u znak sećanja na pale u srpsko-turskom ratu kod Aleksinca. J. J. Zmaj je tom prilikom napisao pesmu, čiji su realistički stihovi jačali simpatije prema učešću Rusa u ratu:

Veliki kamen na grobu Rusa zna mnogo reći i
Al' spomenik živi u srcu Srba daleko je veći.

Pored svetovnog spomenika, u Srbiji je istim povodom podignuta i crkvice koja je čuvala uspomenu na poginulog Rajevskog, koja se i danas nalazi u Gornjem Adrovcu.

Istorijat podizanja spomenika pripadnicima ruske nacije nastavljen je 1935. godine, kada je u Beogradu podignut spomenik na Novom groblju palim Rusima u I svetskom ratu. To je bio jedini spomenik podignut uspomeni na kako je zapisano 2.000.000 palih ruskih vojnika u Velikom ratu i cara Nikolaja II. Vidi: „Na Novom groblju osvećena je juče kosturnica Rusima palim u odbrani Srbije. Skorodumov je primajući spomenik rekao da je to prvi spomenik Rusima u inostranstvu. Uopšte prvi spomenik palim Rusima u Svetskom ratu”. *Politika*, 13. januara 1936, str 5.

način struktuirane priče jasno su odslikavale atmosferu u tek oslobođenom Beogradu, kada je intenzivna promocija pozitivne predstave ruskih vojnika ukazivala na intenciju nove vlasti da preko paradigme crvenoarmejaca kreira novu kolektivnu svest socijalističke zajednice u nastajanju. Isticanje političkog i ideološkog približavanja Jugoslavije Sovjetskom Savezu, ostvarivano je u tom vremenu kroz čitav niz umetničkih dela i javnih kulturno i političko-propagandnih manifestacija, koje su davale novi identitet pojedincu, ali i zajednici. U tom smislu, postavljanja brojnih spomenika i spomen ploča u slavu poginulih vojnika u borbama za oslobođenje Srbije, predstavljala su možda najsnažniji pokretač kolektivnih emocija. Već od prvih dana oslobođenja 1944, spomenici su, naime, postali najsnažniji objekti „uprstoravanja” nove ideologije i konstituisanja novog identiteta jugoslovenske zajednice.

U prvom broju *Politike* posle oslobođenja od 28. oktobra 1944, doneta je vest o sahrani crvenoarmejaca palih u borbama za Beograd i podizanju prvog spomenika u njihovu čast. Svečanij sahrani na Pozorišnom trgu prisustvovali su „komandanti sovjetskih i naših divizija i korpusa”, a među njima i Mijalko Todorović i Peko Dapčević, kao i brojni Beograđani, koji su gotovo ritualno uzeli učešće u obredu sahranjivanja, bacajući grumenje zemlje na grobove palih vojnika.

Govoreći sa sovjetskog tenka nad telima palih vojnika, u ime Crvene Armije okupljenom narodu tada se obratio general Ždanov, dok je u ime Narodno oslobodilačke vojske govorio politički komesar prvog korpusa Mijalko Todorović. Tako su samo nekoliko desetina metara od prvog spomenika koji je podignut u Beogradu 1882. godine – spomenika Knezu Mihailu, nove vlasti podigle prvo spomeničko obeležje u oslobođenom gradu.³ Simbolično, ovaj događaj je označio početak perioda snažnog popularisanja rusko/sovjetsko-srpsko/jugoslovenskih veza i podsticanja bratskih osećaja slovenske uzajamnosti.

Ovaj spomenik, kao i većina objekata iste namene, koji su nešto kasnije podizani po gradu i okolnim selima, ali i čitavoj istočnoj Srbiji, rasvetljava period u kome je započela implementacija komunističke ideje u srpsko društvo, ali i načine konstituisanja socijalističkog identiteta nove zajednice. Predstava vojnika Crvene Armije, postala je prvi simbol okupljanja i snaženja socijalističkog društva, ali i države. Glorifikacija martirstva i herojstva ruskih vojnika reflektovala je najjasnije revolucionarne promene koje je rat doneo u Jugoslaviji. Međutim, simboli kojima je ova paradigma predstavljana, postepeno su preovladavali i marginalizovali postojeće simbole predratnog društva koje se postepeno raspadalo tokom četiri ratne godine.

Analiza simbola predstavljenih na spomenicima palim crvenoarmejcima jasno svedoči o načinima kojima je kreirana nova realnost, ali i konstituisana

³ *Politika*, 28. oktobra 1944.

nova ideologija. Gotovo na svim spomenicima podignutim tokom 1944. i 1945. godine dominirala je zvezda petokraka, veoma često sa srpom i čekićem, ali je u njenom podnožju, ili sa leve strane, gotovo uvek postavljan je i beli mermerni krst. Tako je bilo i na spomeniku na Pozorišnom, kasnije Trgu Republike, koji je objedinio oba ova suprotstavljena simbola. Međutim, još su intrigantniji primeri sa sela, gde je ova praksa takođe sprovedena, ali je uz petokraku i krst kao dekorativne aranžmane uređene oko gorbova u koje su vojnici polagani, obavezno iznošena i izlagana hrana, čime je kroz organizaciju daće oko ovih simbola, nova ideologija uz jelo najlakše konzumirana.

Spomenik na Pozorišnom trgu bio je znatno manjih razmera od spomenika koji su relativno brzo po ulasku Crvene Armije podizani na graničnim mestima koja je ona osvojila, ili na grobljima vojnika u Beču, Kenigzbergu, ili Berlinu, na primer, ali je snažno korišćen u državničkoj retorici, kao paradigma nove državne ideologije. Odmah po ulasku u Beograd, naime, nove vlasti su pokušavale da organizacijom svakodnevnog života, kroz brojne kulturne aktivnosti postepeno uvode stanovništvo grada u nove realnosti. Jedna od prvih aktivnosti u tom smislu bilo je obnavljanje rada Narodnog pozorišta, čija je prva svečana premijera bila drama „Naježda”.⁴ Premijeri je prisustvovao Josip Broz Tito sa dr Josipom Smodlakom, a prisutni su bili i Edvard Kardelj, Aleksandar Ranković, Milovan Đilas, Sreten Žujović, Andrija Hebrang, Vlada Zečević. Po rečima upravnika Narodnog pozorišta, Milana Predića: „Neko će se pitati zašto prva premijera u zaista narodnom pozorištu, nije narodni, izvorni komad? S pravom, ali je „Naježda” isto toliko naš komad, koliko i ruski. Sve što se u njoj dešava – u Rusiji, dešavalo se i kod nas. . Uostalom ovaj komad, na početku nove istorije Narodnog pozorišta odgovara onom belom kamenu na Pozorišnom trgu, koji beleži početak nove povesti našeg grada.”⁵ Tako je skroman spomenik postao prvi simbol novog društva. Nikolaj Tihonov mu je posvetio i pesmu „Grob crvenoarmejaca na Trgu u Beogradu”, koji je prevela Desanka Maksimović i koja je takođe objavljena u časopisu *Jugoslavija – SSSR*.⁶

*Njima, s Ingulca i Dnjepra reke,
Čudno je sve, ko da se u snu javlja,
Leže sad sred ulice daleke
U Beogradu, zemlji podunavlja
Smešali im se datumi, sati,
Sećanja o svetlim podvizima,*

⁴ Maršal Tito, namesnici, predsednik AVNOJa dr Ribar prisustvovali su u ruskoj ambasadi premijeri istoimenog filma „Naježda” po drami Leonida Leonova pet meseci kasnije. Pre filma prikazan je i žurnal o boravku Tita u Moskvi. *Politika*, 30. april 1945, str. 3.

⁵ *Politika*, 21. decembra 1944. str. 3.

⁶ *Jugoslavija - SSSR*, broj 32, juni 1948, str. 23.

*Vojnici uniforme nepoznate
Kao braća stajali nad njima.*

*I žene u crnini nežno
Cvećem im grobove zavile
I plakale sve neutešno,
kao da su sinove žalile.*

*Obudovele žene mlade
Nad njima uplakane stale,
Kao da su srdaca nade,
Muževe pratile pale.*

*Svenarodnom grobu njihovom
Zemlja došla da počast oda,
Spavaju-i sve im se čini
San im je ispod rednog svoda.*

*Doći će za snom desant novi,
Svi će opet u bojnu smenu,
To su samo o Beogradu snovi,
Ne mogu iz njih da se prenu.*

Težnja objedinjavanja nacionalnih i socijalnih veza dveju država doživljavala je simbiozu kroz spomenike, ispred kojih je svaki događaj i politička demonstracija završavana u to vreme. Hodočašće na spomenik palim crvenoarmejcima na Trgu Republike, organizovano je u formi laičkih procesija, koje su demonstrirale simbole nove ideologije i veličale nove političke lidere.⁷ Ovaj spomenik je svakako bio najznačajniji, ali nikako jedini podignut u tom periodu. Samo od 15. do 30. novembra 1944, poginulim crvenoarmejcima stanovnici glavnog grada podigli su osamnaest velikih i trideset i dva mala spomenika, a pripremljena su bila pedeset i dva manja spomenika koje je trebalo postaviti do 10. decembra.⁸

Sovjetski vojnici su predstavljeni kao oslobodioci i njihova je žrtva često isticana i pre partizanske, dok su priče o dubioznim iskustvima vezanim za boravak vojske u gradu potiskivane i marginalizovane, da bi priče o pljačkanjima

⁷ Tako su železničari stanice Dunav i Donji grad predvođeni dugu povorku sa sovjetskim, državnim i srpskim zastavama položili srebrni venac na grobnicu crvenoarmejaca kod spomenika. Vidi: *Politika*, 26. mart 1945. I po završetku Prvog kongresa antifašističke omladine Balkana, njegovi učesnici su položili vence na grob sovjetskih heroja na Pozorišnom trgu i na grob neznanog junaka. Vidi: *Politika*, 16 juli 1945.

⁸ *Politika* 2. decembra 1944 str 3. Tako je na primer, Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije podigao spomen ploču herojima Crvene armije sahranjenim na uglu ulica Miloša Velikog i Birčaninove „gde i sada stoje tenkovi svedoci velikih bitaka” *Politika*, 27 novembar 1944, str 9.

i silovanjima zvanično bile objavljene tek po raskidu odnosa sa SSSR, 1948.⁹ U prvim danima po oslobođenju uručivani su, međutim, ordeni i odavana priznanja. Na dan proslave godišnjice Oktobarske revolucije Predsedništvo AVNOJ odlikovalo je Ordenom Narodnog heroja i Ordenima partizanske zvezde I, II i III reda sovjetske vojnike koji su učestvovali u odbrani Beograda, dok su ukazom Predsedništva Vrhovnog Sovjeta SSSRa na predlog Narodnog Komesarijata Odbrane SSSR, ustanovljene medalje „Za oslobođenje” Beograda, Varšave i Praga. Drugim ukazom ustanovljene su medalje „Za zauzeće” Budimpešte, Kenigsberga, Beča i Berlina, čime su prestonice slovenskih zemalja jasno izdvojene od nemačkih i mađarskih gradova i celokupan postupak prema stanovništvu se i ogledao iz ovako definisanih obrazloženja.¹⁰

U skladu sa tim, posebnu emotivnu snagu imalo je sahranjivanje sovjetskih vojnika koji su živote izgubili u borbama za Budimpeštu u Beogradu. Kapetan Evgenije Petrovič Ivanuškin bio je prvi sovjetski vojnik poginuo pred Budimpeštom, koji je „po sopstvenoj želji” sahranjen u Beogradu 13. decembra 1944. Veličajući njegovo herojstvo, novine su podsećale javnost da se radilo o velikom prijatelju Beograda, koji se u danima osvajanja grada komandujući jedinicom „kaćuša” zaklinjao: „Biću Nemce bez milosti, ali nijednu granatu neću da pustim na slovenski Beograd”. Kapetan Ivanuškin je sahranjen ispod Vukovog spomenika, gde je od ranije ležalo telo majora Vasilija Mihailova.¹¹ I Ivan Aleksandrovič Strižev, komandant streljačkog puka Crvene Armije, takođe poginuo pred Budimpeštom, po sopstvenoj želji je sahranjen u Beogradu. Polaganje njegovih posmrtnih ostataka pored dvojice drugova kod Vukovog spomenika, ponovo je okupilo građane i bilo prilika da se izgovore prikladni govori o bratskoj slovenskoj ljubavi.¹²

Posle desetak dana, 25 decembra, *Politika* je donela vest da su još dva crvenoarmejca po sopstvenoj želji sahranjena u Beogradu: pukovnik Boris Zelmanovič Filkin i kapetan Konstantin Fjodorovič Bezbjelov: „Bila je to njihova želja, a to je i želja njihovih drugova, koji su u jednom pismu upućenom u Beograd napisali: „Bila bi za sve nas velika uvreda da budu sahranjeni u mrskoj neprijateljskoj zemlji”.¹³ 16. februara 1945. je u Beogradu u podnožju Vukovog

⁹ Vladimir Dedijer, *Josip Broz Tito, Prilozi za biografiju*, Beograd 1953 (2. izdanje)

¹⁰ Spomenik prijateljstva za oslobođenje bratskih slovenskih zemalja, u: *Politika*, 20. jun 1945 str. 5.

¹¹ *Politika*, 13. decembra 1944. str. 4.

¹² *Politika*, 16. decembra 1944, str. 3. Prostor oko Vukovog spomenika i studentskog doma kralja Aleksandra predstavljao je mesto žestokih borbi u toku operacija za oslobađanje Beograda i mesto na kome je veliki broj ruskih vojnika stradao. Epizoda u kojoj je jedan od sovjetskih vojnika, pristao da poštedi život nemačkog vojnika, koji ga je zatim ubio bila je jedna od najčešće prepričavanih na Čuburi i u okolnim delovima Beograda. Razgovor sa Prof. Miodragom Popovićem, 24. decembra 2003.

¹³ *Politika*, 25 decembra 1944 str. 3.

spomenika sahranjen i vazduhoplovni major Crvene armije Viktor Zavaruhin, poginuo takođe u borbama za zauzimanje Budimpešte.¹⁴

U toku nekoliko meseci u samom centru grada su na gotovo svim najznačajnijim trgovima uređeni grobovi crvenoarmejaca: na današnjem Trgu Republike (tada još uvek Pozorišnom trgu), na Slaviji, ispod spomenika Vuka Karadžića, u Karađorđevom parku.¹⁵ Ostaje, međutim, pitanje da li se radilo o stvarnim željama poginulih, ili o potrebi snažne propagande nove ideologije, koja je sjedinjavanjem poginulih ovenčanih oreolom mučenika i preživelih jačala društveno jedinstvo? Posle četiri godine ratovanja izmoredni sovjetski vojnici, su svakako formirali kolektivne predstave i stereotipe o gostoljubivim i neprijateljski raspoloženim sredinama. Međutim, sumnja u humanost vojničke prakse i brigu za običnog vojnika i njegove želje u trenucima najvećih borbi, svakako problematizuje ovo pitanje.

Praksa sahranjivanja na centralnim gradskim trgovima nastavljena je i u drugim gradovima Srbije, pa su tako u Novom Sadu ispred Miletićevog spomenika 9. januara 1945. svečano sahranjena četiri avijatičara Crvene armije. Među njima se nalazio i heroj Sovjetskog Saveza „strašni lajtnant Aleksandar Pavlovič Dudkin”, koji je sa dvadeset dve godine postao heroj SSSR-a. Oni su našli „večiti počinak u bratskoj zemlji”,¹⁶ dok je heroj Sovjetskog Saveza – major Miljakov svečano sahranjen u Petrovgradu. Njegovo telo prethodno je bilo izloženo u Sali doma lokalnog JNOF, a sahrana je održana na centralnom gradskom trgu pored još tri oficira Crvene armije.¹⁷ Kult crvenoarmejaca je na taj način direktno snažen izlaganjem posmrtnih ostataka mučenika za pobjedu ideje. Kreiranje sećanja na njihovu ulogu u ratu najsnažnije je instruirano na proslavi Dvadeset i sedam godina Crvene armije. Tom prilikom je organizovan čitav niz svečanosti u Beogradu, kao i predavanja u Zanatskom domu i na Univerzitetu, na kojima su govorili profesori Viktor Novak, Kirilo Savić, Borislav Bogojević, Dušan Nedeljković. Na ulicama grada, nisu izostale ceremonije i svečani defilei. Na Slaviji su položeni venci na grobove i održan veliki miting na Pozorišnom Trgu.¹⁸ Sutradan je cela prva strana Politike bila posvećena iscrpnom opisivanju izgleda svečanosti, kojoj je po pisanju štampe prisustvovalo preko sto hiljada Beograđana, „manifestujući zahvalnost Crvenoj armiji i ljubav prema Sovjetskom Savezu”.¹⁹

Podizanje spomenika posebno je bilo karakteristično za sela oko Beograda koja su se našla na putu Crvene armije. Akcije njihovih postavljanja

¹⁴ *Politika*, 17. februar 1945.

¹⁵ *Vodič kroz Beograd sa planom*, Izvršni Narodni odbor grada Beograda 1946.

¹⁶ *Politika*, 10. januar 1945.

¹⁷ *Politika*, 16. mart 1945.

¹⁸ *Isto*, 21. februar 1945.

¹⁹ *Isto*, 24. februar 1945.

svakako su delom predstavljale samostalne inicijative lokalnog stanovništva, ali su ubrzo koordinirane od strane lokalnih narodno-oslobodilačkih odbora. Posebno je interesantno da su u organizaciju komemorativnih svečanosti bili uključeni i predstavnici Srpske pravoslavne crkve, rame uz rame sa predstavnicima sovjetske vojne misije, ambasade i Jugoslovenske narodne armije.

U Velikom Mokrom Lugu takav spomenik je otkriven dan posle Božića – 8. januara 1945. Bila je to zajednička grobnica za sve pale crvenoarmejece u blizini sela. Narodno-oslobodilački odbor je pozvao seljake na prikupljanje sredstava za izgradnju spomenika i organizaciju svečanosti otkrivanja. Ceremonija je svečanao protekla, a posle govora kojim je narod pozvan na borbu protiv unutrašnjeg neprijatelja, sveštenik je izvršio crkveni obred. Na spomeniku je zapisano: „U znak zahvalnosti palim junacima Crvene armije, NOV I POJ za oslobođenje od nemačkog fašističkog ropstva, narod Velikog Mokrog Luga i naše domovine podiže ovaj spomenik selo V. M. Lug 8. I 1945.” Ispred spomenika je u skladu sa narodnim običajima položena hrana i piće i organizovana daća za „pokoj duša poginulih”.

Interesantan je i rečit dalji život ovog spomenika. Posle rezolucije Inform Biroa i odgovora jugoslovenskih komunista, kada spomenici crvenoarmejcima nisu više predstavljali najsvetija mesta, niti je podsećanje na veze sa SSSR bilo poželjno i ovaj spomenik je sklonjen iz sela. Njega je otkupio lokalni kafedžija i iskoristio kao nadgrobni spomenik na grobu svoga prerano umrlog sina. Tako je spomenik premešten na seosko groblje gde se i danas nalazi, dok je spomen ploča skinuta i verovatno uništena.²⁰

Na seoskom Domu kulture danas se, istina, nalazi spomen ploča na kojoj su zapisana imena meštana Velikog Mokrog Luga koji su poginili u toku NOB i koja je postavljena 1963. godine, ali se na kojoj ne nalazi ni jedno ime palih Crvenoarmejsaca.

U obližnjem Malom Mokrom Lugu je u znak proslave dvadeset sedam godina Crvene armije takođe otkriven spomenik dvadeset sedmorici vojnika Crvene Armije i jugoslovenskih partizana. Osvetili su ga lokalni prota i izaslanik patrijaršije. Spomenik je ograđen, a ispred njega su urađeni posebno interesantni cvetni aranžmani u obliku krsta i petokraka sa srpom i čekićem. Na vrhu samog spomenika je postavljen krst, a iznad teksta na ploči je ugravirana petokraka.²¹

Selo Kaluđerica podiglo je takođe spomenik sovjetskim vojnicima i partizanima palim za slobodu. Novac za spomenik sakupljen je radom lokalnog narodnooslobodilačkog odbora, a na otvaranje su došli predstavnici sovjetske ambasade.²² Ovaj spomenik i danas stoji u Kaluđerici, ali na njemu više nema

²⁰ *Politika*, 9. januar 1945.

²¹ *Politika*, 26. februar 1945.

petokrake zvezde koja se nalazila na njegovom vrhu. Iako je spomenik u relativno dobrom stanju i ograđen, on je potpuno neprimetan za prolaznike, što je verovatno i razlog njegovog opstanka svih ovih decenija na istom mestu u selu.

Vremenom su pored komemorativnih svečanosti, pokrenuta i brojna kulturna dešavanja sa ciljem jačanja veza sa Sovjetskim Savezom. 1945. otvorena je prva prodavnica sovjetskih knjiga u Beogradu,²³ a ceo oktobar trajalo je i snimanje filma „Oluja na Balkanu” u produkciji Mosfilma. Na godišnjicu oslobođenja grada, 21. oktobra, snimana je završna scena u kojoj su se pojavile sve istorijske ličnosti od Tita do ruskih generala koji su osvojili Beograd.

Posebno aktivno postalo je Društvo za kulturnu saradnju Jugoslavije i SSSR, pod predsedništvom Rodoljuba Čolakovića, čiji je Akcioni odbor usvojio smernice za rad, pri čemu je kao primaran zadatak istaknuta potreba učenja ruskog jezika. Istovremeno je po ugledu na velike propagandističke izložbe, koje su održavane u vreme nemačke okupacije Beograda, organizovana i izložba u cilju propagande Crvene armije. Radilo se o izložbi u Umetničkom paviljonu na Kalemegdanu posvećenoj Crvenoj armiji i nemačkim zverstvima u Rusiji.²⁴ Takođe, Društvo je organizovalo i višednevnu posetu ruskih umetnika Beogradu.²⁵ U bivšem bioskopu „Vračar” posle rata prozvanom Bioskop Radničkog doma kulture, počeli su da se prikazuju sovjetski filmovi, od kojih je najgledaniji bio *Ural kuje pobedu*, a popularne pesame i koračnice, predstavljale su jedan od najefektnijih načina jačanja snažne afekcije prema Crvenoj armiji i Sovjetskom Savezu.²⁶

Pri tome, praksa podizanja spomenika nije prekidana, pa je tako u Višnjici otkriven „spomenik neznanom crvenoarmeju”. Mali spomenik sa petokrakom, podignut je na grobu u koji su položeni ostaci vojnika izvađenog iz

²² *Isto*, 8. maj 1945. Gosti su bili članovi sovjetske vojne misije, ambasade i predstavnici sreskog narodnooslobodilačkog odbora. Crkveni obred izvršili su sveštenici Ljuba Kostić i Ljuba Pavićević. Na istoj strani *Politika* je donela i vest o otkrivanju spomenika lajtnantu Andreju Pozdnjakovu u blizini Pinosave pod Avalom, na prvi dan Uskrsa koji je tu poginuo 18. oktobra 1944. Građani Beograda i Zemuna podigli su još dva spomenika crvenoarmejcima koji su pali boreći se za slobodu: kod Cvetkove mehane i u Zemunu na dogledu Save u Dunav, *Politika*, 21. maj 1945.

²³ *Isto*, 16. maj 1945..

²⁴ Smernice za osnivanje i privremeni rad društva za kulturnu saradnju Jugoslavije i SSSRa u: *Politika*, 7. februar, str. 4.

²⁵ *Politika*, 9. februar 1945, str. 4.

²⁶ Sovjetski marševi iz vremena rata kao na primer, „Sveti rat”, poznat i kao „Idot vojna narodnaja” i popularne pesme kao što je bila „Kačuša”, „Tri tenkista”, „Kalinka”, „Tjomnaja noć”, „Kapiten Komsomoljec”, „Motrozi komsomoljci”, „Sevastopoljski valjs”, su bile redovno izvođene u Srbiji posle 1944, uz obaveznu sovjetsku himnu „Široka strana moja rodnaja”. Prepevi sovjetskih koračnica, kao što je bio slučaj sa pesmom „Po dolinam i po vzgor'jami” prevedene kao „Po šumama i gorama” i „Što to hući Šutjeska” su dugi niz decenija predstavljali omiljene pesme za izvođenje pionirskih, omladinskih i vojničkih horova. O Sovjetskim koračnicama i popularnim pesmama vidi: Ju. E. Birjukov, *Po voennoj doroge*, Moskva 1988.

Dunava i sahranjenog u školskom dvorištu sa natpisom „Večna slava heroju palom za slobodu i nezavisnost svoje domovine i bratske Jugoslavije”.²⁷ Ovaj prilično neobičan slučaj sahranjivanja u školskom dvorištu posebno je interesantan. Upravo je veza palog sovjetskog vojnika i najmlađih generacija nosila duboku simboliku i obavezivala građane.

Čini se da Višnjičani i pored svega nisu voleli spomenike u školskom dvorištu. Po svedočenju samih meštana njihovo uništavanje je predstavljalo redovnu pojavu poslednjih dvadeset godina, a leta 2003. tako je loše prošla i spomen ploča poginulim borcima NOB, a po rečima seljaka, po ko zna koji put je uklonjena i bista Ivana Milutinovića, čije ime škola nosi. O grobu neznanog crvenoarmejca, danas nigde nema ni pomena, tako da je pitanje da li se on još uvek nalazi ispod postamenta za bistu Ivana Milutinovića, ili je premešten na seosko groblje.

Nekoliko kilometara dalje, nalazi se selo Leštani, koje je podiglo granitni spomenik palim crvenoarmejcima, a svečanost koja je tom prilikom priređena predstavljala je jedan od najvećih događaja u seoskoj istoriji. Svečanosti je prisustvovala sovjetska delegacija, koju je uz sve počasti dočekala seoska konjica, koja joj je izjahala u susret.

Po pisanju štampe ispaljeno je pet plotuna, a kad je skinut seljački šareni ćilim sa spomenika, Rade Musić (seljak iz Kaluderice) pozdravio je sve prisutne na ruskom jeziku.²⁸

I ovaj spomenik je premešten iz centra sela i danas se nalazi na stovarištu (kome više odgovara termin „đubrište” firme „Granit” na ulazu u selo).

Sovjetski ambasador, Sadčikov, prisustvovao je otkrivanju spomenika palim crvenoarmejcima i jugoslovenskim borcima u selu Slanci kod Beograda, koji je interesantan jer je uključio vizuelne predstave poginulih na porcelanu.²⁹

Spomenici su podizani i u većim mestima, kao što su Aleksinac (u kome su vojnici Crvene armije dočekani kao potomci onih Rusa koji su se borili za slobodu Srbije pre osam decenija), ili Subotica.³⁰

Potreba izgradnje vizije autohtonog puta u socijalizam, posle sukoba sa IB-om, zahtevala je nove prezentacije Drugog svetskog rata, koje su isticanje žrtve crvenoarmejaca nužno potisnule u drugi plan. Uprostoravanje ideologije socijalističke revolucije pozivanjem na tradicionalne veze Srba i Rusa, u toku prvih nekoliko godina po oslobođenju zemlje veoma uspešno je sprovedeno podizanjem spomenika i organizacijom komemorativnih svečanosti palim voj-

²⁷ *Politika*, 4. jun 1945.

²⁸ *Politika*, 27. jun 1945.

²⁹ *Politika*, 15. oktobar 1945

³⁰ *Politika*, 30. jun 1945

nicima Crvene armije. Od raskida sa Istočnim blokom, gotovo svi simboli su, međutim, prepisani novim partizanskim. Umesto grobova crvenoarmejaca, ulice su prekrile brojne spomen ploče koje je trebalo da posvedoče o kontinuitetu komunističkog pokreta u Jugoslaviji i tragizmu, ali i konačnoj pobedi partizanske borbe. Jedan od najznačajnijih spomenika koji su podignuti neposredno po završetku rata – Avgustinčićev spomenik pobedonosnoj Crvenoj armiji na Batinskoj skeli, potpuno je zaboravljen, ustupajući mesto Stojanovićevom spomeniku Vojvođanskim brigadama, koji je mestom postavljanja, kao i idejnim rešenjem predstavljao direktan pandan Avgustinčićevom spomeniku.

Posle raskida odnosa sa SSSR 1948. preispitivanje celokupnog odnosa sa Sovjetskim Savezom je u javnosti bilo prisutno kroz stalno iznošenje dokaza o nepogrešivosti i odanosti jugoslovenskog rukovodstva izvornim idejama socijalizma i sovjetskom velikom bratu i odbijanjem svih optužbi koje su iz Moskve stizale.³¹ U tako promenjenom odnosu snaga, gorbovi palih vojnika, svečano uređivani na gradskim trgovima, preneti su na zajedničko Groblje oslobodilaca Beograda, koje je svečano otvoreno 1954. godine. Ovo groblje je otvoreno u okviru proslave desetogodišnjice oslobođenja Beograda, a mesto i uloga crvenoarmejaca u oslobađanju grada deset godina kasnije samo su usputno spomenuti u svečanim govorima.³² *Politika* je prenela samo fotografiju pionira koji polažu vence na grobove crvenoarmejaca, a na prijemu u Domu JNA, svečani govor je održao Mihajlo Švabić, sekretar gradskog komiteta SKJ, koji je samo kratko rekao: „tu su grobovi 711 mladih ljudi koji su do Beograda prevalili hiljade kilometara, sa Volge i Dona u uniformama crvenoarmejaca, da zajedno sa našim borcima daju živote za oslobođenje sveta od fašističkih zločina”.

³¹ Društvo za kulturnu saradnju Jugoslavije sa SSSR je održalo Plenum uprave 14. juna 1949, na kome je doneta Rezolucija „povodom klevetničke kampanje koja se vodi iz Sovjetskog saveza i zemalja narodne demokratije protiv naše zemlje”. U zaključcima je izneto da je u našoj zemlji „učinjeno sve da se naši trudbenici upoznaju sa postignućima Sovjetskog Saveza”. Do kraja 1948. prevedeno je na jezike naših naroda 1912 knjiga u tiražu od 17.847.288 primeraka, što je predstavljalo 85% ukupno prevedenih knjiga. Državna pozorišta su u sezoni 1947-1948 prikazala 88 stranih dramskih pisaca - od toga 48 sovjetskih, a u sezoni 1948-49. na repertoar je stavljeno 67 stranih pisaca, od toga 43 sovjetska, što je predstavljalo 63%. Od oslobođenja do marta 1949. prikazana su 192 umetnička filma, 189 kratkometražnih i 31 dugometražni i 145 žurnala. U spoljnopoličkoj rubrici procenat prostora u štampi posvećen SSSR bio je od 10 do 21 isto kao i kod radio stanica. 1948. je 76,50% uvezenih knjiga bilo iz SSSR, tj 488.505. Prema podacima u Novom Sadu su od 1945. do aprila 1949. održana 1864 naučna predavanja, priređeno je 35 akademija i 5 mitinga na kojima je prisustvovalo 270.000 ljudi. U Čačku je održano 645 predavanja o SSSR i 75 akademija. U Vršcu je održano 12.776 predavanja, na kojima je prema nepotpunim podacima prisustvovalo 1.946.622 slušalaca, što znači da je prosečno svaki stanovnik Vršca posetio 80 predavanja (*sic! OMP*). *Jugoslavija-SSSR*, broj 43 maj 1949, str 27

³² Informacija o grobljima savezničkih armija u Jugoslaviji i o grobljima naših boraca u inostranstvu: 7878 crvenoarmejaca i 5534 Bugara. Akciju uređivanja ovih grobalja je na osnovu zaključaka Koordinacionog odbora SIV preduzeo Sekretarijat SIV za socijalnu politiku i komunalna pitanja u čiju nadležnost su spadala boračka pitanja.

Summary

„Широкая страна моя родная” Soviet Soldiers Monuments in Serbia (1944 to 1954)

Ever since the first days of liberation, monuments were one of the strongest objects in the processes of power specialization and the new Yugoslav identity constitution. However, the first monuments erected already in October 1944, in Serbia were not the one celebrating partisans' role in the Second World War, but those memorizing the Soviet soldiers sacrifice and their role in the battle against Nazism. Although first actions considering Soviet soldiers burials and monument erections were organized by the local communities and with the active participation of the church, the ceremonies of their unveilings included Yugoslav communist party representatives and delegation of the Red Army. Creation of the new collective consciousness was grounded in the political and ideological alliance of the Yugoslav and Soviet communists through the paradigm of the Red Army soldier. After 1948, glorification of the Soviet martyrs and heroes was marginalized and replaced by the glorification of the autonomous battle of the Yugoslav communist.